

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

УМБЕРТО ЕКО

ОСТРІВ НАПЕРЕДОДНІ

Роман

Харків
«Фоліо»
2024

«Однак я пишаюся своїм приниженням, а позаяк приречений на цей привілей, я, сказати б, насолоджуюсь ненависним спасінням: гадаю, за весь час людського існування я єдина особина з нашого виду, яка зазнала корабельної аварії на безлюдному човні».

Так стисло й категорично, відкидаючи будь-яку новизну, писав, імовірно, у липні—серпні 1643 року Роберто де ла Грив.

Скільки уже днів він, безперечно охоплений лихоманкою, отак гойдався на хвилях, прив'язаний до дошки, схиляючи голову вдень, щоб не засліплювало сонце, й неприродно напружуючи шию, щоб не хотілося пити, бо висохлі губи пекло від солоної води? Листи його не дають відповіді на це запитання, натякаючи на вічність, утім, минуло щонайбільше два дні, інакше він просто не вижив би під пекучими стрілами Феба (саме так він їх називає нарікаючи), він, такий хворобливий юнак, який пише, створіння, яке через природну ваду вимушене жити лише вночі.

Він був не в змозі стежити за відліком часу, та, гадаю, море вгамувалося відразу по тому, як шторм викинув його з палуби «Амариліуса», а пліт, споруджений для нього на замовлення одним моряком, відніс його, підбурюваний пасатами, на кілька миль у відкрите море, коли у літню пору на південь від екватора панують зимові температури, аж допоки течія не прибила його у затоку.

Стояла глупа ніч, він задрімав і не помітив, що наскакує на корабель, аж допоки, підстрибнувши, дошка з гучним стукотом не вдарилася об ніс «Дафни».

Раптом у сьайві місяця вповні він усвідомив, що вода несе його під бушприт, за кілька сантиметрів від бака, з якого, неподалік від якоря, звисала мотузьяна драбина (падре Каспар називав її драбиною Якова!), і одразу збадьорився. Мабуть, таким сильним був його відчай: він розмірковував, чи зможе закричати (але горлянка була, як висохле вогнище), аби звільнитися від пут, що залишили на тілі синювато-червоні борозни, і намагався знайти вихід. Гадаю, у такі миті людина при смерті перетворюється на Геркулеса, який душить змій у власній колісці. Роберто ніби плутано пригадує ці події, але ми мусимо визнати, що коли врешті-решт він таки дістався бака, то якось уже спромігся схопитися за мотузьяну драбину. Можливо, він дерся поволі, з кожним порухом утрачаючи сили, переліз через борт корабля й, підтягнувшись на линві, побачив, що двері бака розчинені... А потім інстинктивно торкнувся барила і, підвівшись до його краю, знайшов кухоль, прив'язаний невеликим ланцюжком. Він випив скільки міг, а потому впав наситившись, можливо, у повному сенсі цього слова, бо у тій воді потонуло стільки комашні, що то була йому і їжа, і питво водночас.

Імовірно, він проспав цілу добу, й, мабуть, саме стільки часу сплигло, адже прокинувся він, коли вже було поночі, утім, почувався, ніби на світ народився. Отже, то була вже знову ніч, але не та сама.

Але він гадав, що це та сама ніч, бо інакше, якби справді минула доба, його б уже хтось знайшов. Місячне сьайво, що проникало з палуби, освітлювало цю частину корабля, що була схожа на корабельну кухню, де над піччю гойдався на мотузці чавунчик.

У кімнатчині було двоє дверей: одні — на бушприт, інші — на палубу. Він визирнув з інших дверей: і, ніби вдень, побачив добре натягнуті линви, кабестак, щогли зі згорненими вітрилами, кілька гармат, що стирчали в амбразурах, і тінь від корми. Він зашарудів, але жодна жива душа не озвалася. Він визирнув із-за фальшбортів і, випроставшись, побачив приблизно на відстані милі обриси острова, на березі якого легкий вітерець гойдав пальми.

Суходіл був схожий на заворот, облямований піском, що білів у блідій напівпільмі. Утім, як трапляється із кожним уцілілим після корабельної аварії, Роберто не міг з'ясувати, чи то був острів, чи материк.

Він перехилився через інший борт і помітив там, цього разу вда-
лині, майже на самісінькому обрії, — вершини чогось іншого, що
також обмежувалися двома мисами. А дивлячись на решту морсько-
го плеса, здавалося, що корабель пришвартувався, пройшовши ши-
роким каналом, що розділяв два шматки землі. Тож Роберто вирішив,
що то або два острови, або острів, а навпроти нього — великий шмат
землі. Гадаю, інших припущень він не мав, позаяк раніше ніколи не
бачив заток, перебуваючи посеред яких, складалося враження, що
обабіч — дві однаковісінькі ділянки суходолу. Таким чином, не зна-
ючи на безмежних континентах, Роберто мав рацію.

Непоганий підсумок для віцілого під час аварії: він мав тверду
землю під ногами, а до суходолу — як рукою подати. Тільки Робер-
то не вмів плавати, а невдовзі він дізнався, що на борту немає жод-
ного рятувального човна, а тим часом дошку, на якій він підплив
до корабля, течією віднесло вже далеко. Тому до полегшення через
порятунок від смерті зараз додалася потрійна самотність: моря,
острова неподалік та корабля. «Агов!» — мабуть, спробував погу-
кати він на кораблі всіма мовами, які тільки знав, помітивши, що
він страшенно охляв. Тиша. Ніби на борту всі вимерли. І він — та-
кий щедрий на епітети — ще ніколи не висловлювався так букваль-
но. Чи то пак майже — й саме про це «майже» я хотів би розповісти,
та не знаю, з чого почати.

Утім, я вже почав. Чоловік, загубившись, блукає океаном, а по-
блажливі хвилі викидають його на корабель, що видається порож-
нім, таким, ніби його щойно залишив екіпаж, адже, повернувшись
на корабельну кухню, Роберто бачить каганець і огниво, немов їх
щойно залишив кок, перш ніж лягти спати. Однак поряд з плитою
стояло двоє порожніх койок. Запаливши каганець і роззирнувшись
навколо, Роберто побачив багато харчів: засушена риба та сухар,
що ледь укрився пліснявою, яку легко зішкрябати ножем. Сушена
риба солонюща, але на кораблі води є вдосталь.

Мабуть, він швидко звівся на ноги чи, може, вже набрався сил,
коли це писав, адже він дуже детально розписує смачні найдки зі
свого бенкетування, якого ніколи не знали на Олімпі, були для
нього Зевсовим нектаром, солодкою амброзією з далекого Понту,
дивовижа, яка для нього обернула смерть на життя. Утім, усе це він
розповідає своїй Дамі Серця:

Сонце у моїй пільмі, племін світла посеред ночі, чому небеса мене не знищили у тій бурі, що так люто розбурхали? Навіщо забрали у всепоглинаючого моря моє тіло, щоб потім безжально розтрити душу мою у цій навіть лютішій скупій самотності?

Може, якщо милостиве небо не пошле мені порятунок, Ви ніколи не прочитаєте листа, якого я Вам зараз пишу, і я згорю, немов палаючий світоч у цьому морі, потьмянівши у Ваших очах, як Селена, що, занадто втішаючись променям свого Сонця, поволі звершуючи свою путь за найвіддаленішим заворотом нашої планети, позбавлена променів своєї величній зірки, спочатку зменшується до серпа, що відтинає нитку її життя, потому, дедалі більше втрачаючи своє сяйво, урешті розчиняється на незоромому небесно-блакитному щиті, де вигадлива природа створює загадкові гербові візерунки своїх таємниць. Позбавлений вашого погляду, я сліпий, бо Ви мене не бачите, я німий, бо Ви зі мною не розмовляєте, безпам'ятний, бо Ви мене не пам'ятаєте.

Отак я живу на самоті, палаючи тьмяним сутінковим вогнем, як заблукалий промінь світла у цій непоступливій суперечці протиріч, що постає у моєму розумі завжди незмінною і яку я прагну показати Вам. Рятуючи своє життя у цій дерев'яній скелі, у цьому плавучому бастіоні, бранець моря, що боронить мене від моря, покараний милостивим небом, захований у цьому саркофазі, відкритому для усіх променів сонця, у цьому невагомому підземеллі, у цій неприступній в'язниці, двері якої навсібіч відчинені, я відчайдушно сподіваюся колись побачити Вас.

Моя Пані, я пишу Вам, пропонуючи негідний дар, троянду, торкнуту моєю розпукою. Однак я пишаюся своїм приниженням, а позаяк приречений на цей привілей, я, сказати б, насолоджуюсь ненависним спасінням, гадаю: за весь час людського існування я єдина особина з нашого виду, хто зазнав корабельної аварії на безлюдному човні.

Та чи таке можливо? Якщо вірити даті на цьому листі, Роберто почав писати, щойно потрапивши на корабель, знайшов аркуш паперу та перо у капітановій каюті, перш ніж ретельно оглянув решту корабля. Утім, мав би минути певний час, поки він звівся на ноги, адже був знесилений, немов зраний звір. А можливо, то невеличка любовна хитрість: спочатку дізнався, куди потрапив, а потому описує, удаючи, ніби все було навпаки. Чому ж тоді знаючи припускає і боїться, що ці листи ніколи не дійдуть, пише їх лише для того, щоб мучи-

тися (болюча втіха, як сказав би він, та не випускаймо контроль зі своїх рук)? Уже важко відтворити рухи та почуття героя, який, безперечно, щиро кохає, утім, ніколи не збагнеш, чи він пише про те, що справді відчуває, чи про те, що годиться писати у любовних розмовах, з іншого боку, чи знаємося ми на різниці між пристрасстю, яку відчують, і пристрасстю, яку висловлюють, і котрій з них віддати перевагу? Він писав для себе, то не був літературний твір, він дійсно, сидячи там, писав, як пише підліток, переслідуючи нездійсненну мрію, виписуючи на аркуші рядок за рядком своїми слізьми не тому, що його коханої немає поряд, яка, ще коли була поруч, уже стала лише примарою, а співчуваючи самому собі, закоханому у кохання...

Історія стане в пригоді для роману, але знову ж таки — з чого почати?

Я упевнений, що першого листа він написав, спочатку роззірнувшись навколо, а те, що побачив, напише у наступних листах. Однак як же розтлумачити щоденник людини, яка хвацько послуговується метафорами, коли погано бачить, блукаючи серед ночі й роздивляючись усе хворими очима? Роберто розповість, що погано бачить відтоді, як скроню йому зачепила куля під час пожежі у Казале. І це, можливо, цілковита правда, одначе в інших записах він натякає, що зір послабшав через чуму. Певна річ, Роберто був худорлявої статури і, гадаю, до всього ще й іпохондриком — принаймні за переконаннями; гадаю, його боязнь світла наполовину спричинена меланхолією, а наполовину — якимсь роздратуванням, яке, мабуть, загострилося через ліки пана Д'Ічбі.

Видається, що Роберто подорожував на «Амариліусі», не виходячи з укриття, зважаючи на те, що страх світла був якщо не його природним, то принаймні був роллю, яку він мусив грати, щоб краще бачити те, що відбувається у трюмі. Кілька місяців, проведених у темряві чи при світлі каганця, а потому під час плавання на корабельних уламках, тропічне чи екваторіальне сонячне світло, хай там яким воно було, засліплювало чоловіка. Отож, припливши до «Дафни», хворий чи здоровий, він ненавидів світло, ночував у кухні, оклигав і наступної ночі пішов оглядати корабель, а потому все відбувається майже само собою. Денний час лякає його, не лише його очі не переносять денного світла, а й сонячні опіки, якими, певно, укрита його спина, тому він перебуває у лігві. Чудовий нічний

місяць, який він описує, заохоче його, адже вдень усе ніби заповнене сонцем, а вночі він бачить нові сузір'я (от вам і загадкові гербові візерунки своїх таємниць), достоту як у театрі; він переконаний, що таким буде його життя протягом тривалого часу, якщо не до смерті, тож він оживляє на папері свою Кохану, щоб не втратити її, адже усвідомлює, що втратив небагато, оскільки мав небагато.

Тому він утікає до своїх нічних пильнувань, як до материнського лона, ще більше уникає сонячного світла. Можливо, він уподібнюється до тих вовкулак в Угорщині, Лівонії та Валахії, які бентежно блукають від заходу сонця й до світанку, щоб потім сховатися у своїх могилах з першими півнями. Така історія, схоже, спостигла і його...

Мабуть, Роберто почав своє дослідження наступної ночі. Він уже вдосталь накричався, щоб зрозуміти, що на борту нікого немає. Але ж, і саме цього він боявся, на борту, можливо, є трупи, хоч щось, що підкаже причину цієї безлюдності. Він рухався дуже обережно, але з його листів не збагнеш, у якому напрямку: він нечітко описує корабель, його частини й те, що знаходить на борту. Дещо він упізнав і чув про ці речі від моряків, решта — незнайомі речі, тому він дає описи того, на що вони схожі. Але вже стосовно знайомих відділів корабля зрозуміло, що екіпаж корабля складався з покидьків семи морів, він, мабуть, чув щось французькою, щось голландською, щось англійською. Тому часом каже *staffe* — як, мабуть, колись навчив його лікар Бірд, — коли йдеться про Посох Якова, часом важко збагнути, чи він на верхній палубі, чи пів'юті, а іншим разом уживає термін *gagliard* — що французькою означає те саме поняття; каже *sabordo* (*амбразура*), і я тішуся з такого слововжитку, бо пригадую, що саме так писали у книжках про мореплавство, коли я був малим; називає «брамседем» те, що ми зємо фок-щоглою, а позаяк для французів *perruche* — це крюйс-брамсель, що по-нашому «бізань-щогла», не збагнеш, що він має на увазі, кажучи, що стояв під *par-rucchetta*. А що часом бізань-щоглу називає на французький манер *artimone* — то й поготів. Але тоді про що йдеться, коли він вживає *mizzana* — слово, яким французи називають фок-щоглу (але ж не для англійців, які терміном *mizzenmast* називають саме бізань, як Бог велів)? А кажучи «ринва», ймовірно, має на увазі те, що ми називаємо шпігатом. Тому я ось що вирішив: намагатимуся відгадати, що він

прагнув сказати, а тоді добиратиму слова, що нам більше знайомі. А якщо й помилюся — вибачайте, історія від того не зміниться.

Вирішивши так, скажемо цілком певно, що наступної ночі, знайшовши запаси провіанту на кухні, Роберто якимось чином при-мудрився у місячній саяві перетнути палубу, дійшовши до проти-лежного боку. Пригадуючи ніс та опуклі борти, які він краєм ока бачив минулої ночі, судячи з тонкої палуби у формі надбудови та вузької округлої корми порівняно з «Амариліусом», Роберто зробив висновок, що «Дафна» — це голландський флейт (*fluyt*) чи то пак *flûte*, чи *fluste*, чи *flyboat*, чи *fliebote* — як по-різному називали кораблі середнього рангу, зазвичай озброєні десятком гармат, з яких для очищення сумління робили постріли у разі, якщо нападали пірати, і яким, зважаючи на розміри, могли кермувати десь дюжина моря-ків, везучи на борту значно більше пасажирів, якщо, прибравши зручності (котрих, до речі, було обмаль і так), накладали солон'яни-ків, на яких спали люди. Поволі їхня чисельність меншала через повальну смерть від найрізноманітніших міазмів, надто коли бра-кувало санітарних засобів. Отже, це був дещо більший за «Ама-риліус» флейт, зі зменшеним майже до однієї шахти лазом у трюмі, немов капітан ревно прагнув зачерпувати воду щоразу, як здійма-лася надто сильна й висока хвиля.

Хай там як, та у тому, що «Дафна» виявилася флейтом, є пере-вага, адже Роберто мав змогу пересуватися кораблем, у певному сенсі орієнтуючись на місцевості. Наприклад, посередині палуби мала б розташовуватися велика шлюпка, здатна вмістити цілий екіпаж, а те, що шлюпки не виявилось на місці, означало, що екіпаж на ній кудись відплив. Але це ніяк не втішало Роберто: екіпаж ні-коли не полишає корабель, за який відповідає, залишивши його на поталу морю, навіть коли стоїть на якорі зі згорненими вітрилами у спокійній затоці.

Того вечора він попростував у бік корми, розчинив двері рубки, вагаючись, ніби мав просити у когось дозволу... Компас, що лежав біля румпеля, показував, що канал між двома ділянками суходолу простягається з півдня на північ, потім замість того, що сьогодні називаємо кают-компанією, він побачив L-подібну залу, а інші двері впустили його у каюту капітана з великим вікном над штурвалом та виходами обабіч у галерею. На «Амариліусі» командна рубка не

була поєднана з каютою, де спав капітан, тут ніби намагалися заощадити простір для чогось іншого. І справді, ліворуч від кают-компанії виднілися дві тісні каюти для помічників капітана, а праворуч розташовувалася ще одна каюта, чи не більша за капітанову, з лежанкою у глибині кімнати, але розташовувалася так, ніби це була робоча кімнатчина.

Стіл був завалений мапами, що Роберто видалися більшими, ніж ті, якими послуговуються у мореплавстві. Здавалося, ніби то було робоче місце науковця: поряд з мапами лежали розкидані підзорні труби, гарний мідний ноктурлабіум, що виблискував рудими полисками, ніби сам по собі був джерелом світла, армілярна сфера, прикріплена посеред стільниці, ще якісь аркуші, списані розрахунками, а також пергамент з обведеними чорним та червоним малюнками, які він одразу впізнав, бо бачив такі самі на «Амариліусі» (але гіршої якості), і то були ніби репродукції мапи місячних затемнень астронома Регіомонтана.

Він повернувся до капітанської рубки. Вийшовши у галерею, можна було споглядати краєвид острова, можна було, як писав Роберто, намагатися збагнути його тишу. Загалом, острів, як і раніше, нікуди не подівся.

Мабуть, він потрапив на корабель майже голим: гадаю, потемнівши від морської солі, найперше він помився у кухні, не розмірковуючи про те, чи є на борту ще якась вода, а потім знайшов у скрині гарний капітанський мундир, що зазвичай надягають, сходячи на берег наприкінці плавання. Певне, він навіть франтував у своєму командирському мундирі, а ті чоботи, що сиділи на нозі, як улиті, дали змогу почуватися, як у своїй стихії. Лише тепер бідолаха, ошатно вдягнувшись, не маючи вигляду виснаженої людини, уцілілої в аварії, може офіційно почуватись володарем покинутого корабля, більше не вважаючи за злочин, та навіть радше роблячи за правом те, що зробив Роберто, — попорпався на столі й знайшов, поруч з пером та чорнильницею, розкритий і ніби недописаний бортовий журнал. На першій же сторінці прочитав назву корабля, але решта писанини видалася йому нерозбірливою нісенітницею: *arker, passer, terre-ky-ker, roer*, і йому небагато користі було з того, що він визначив, що за походженням капітан був фламандцем. Утім, останній допис датовано кількома тижнями раніше, а за кількома

нерозбірливими словами вигулькнула підкреслена фраза латиною: *pestis, quae dicitur bubonica*¹.

Хоч якийсь слід, натяк на пояснення. На борту корабля вибухнула епідемія. Роберто ця новина не втішила: він перехворів на чуму тринадцять років тому. Загальновідомо, що той, хто вже хворів на неї, вже зцілювся від неї назавжди, ніби ця зміюка більше не посміє заповзти у чресла того, хто вже колись її приручив.

А з іншого боку це мало що пояснювало, не позбавляючи багатьох інших тривог. Нехай навіть усі померли. Але тоді ж мали б по всій палубі безладно лежати трупи тих, хто помирав останнім, адже, гадаю, вони милосердно поховали своїх попередників у морі.

І шлюпки бракувало: останні, чи то навіть увесь екіпаж, відпливли від корабля. Як може на кораблі з'явитися така смертельна загроза? Можливо, через мишей? В гострому остготичному письмі Роберто ніби розібрав слово *rottnest* (велика миша, щур зі стічних каналів) — він враз озирнувся, підіймаючи каганець, готовий побачити створіння, яке прослизає вздовж стін, і почути писк, від якого на «Амариліусі» у нього застигала кров. Здригнувшись, згадав, як одного разу вночі волохате створіння торкнулося його щоки, поки він спав, а його наляканий крик змусив лікаря Бірда прибігти. А потім з нього глузували: на кораблі й без чуми мишей стільки, як плашок у лісі, тому з мишами слід товаришувати, якщо прагнеш плавати морями.

Одначе принаймні у капітанській рубці миші не виказували ознак життя. Може, вони позбігалися у трюм, світлячи у темряві своїми червонуватими очима, чекаючи на свіже м'ясо. Тому Роберто вирішив, що коли вони є на кораблі, то потрібно дізнатися про це відразу. Якщо то були звичайні миші у звичайній кількості, то з ними можна співіснувати. Зрештою, якими ж їм іще бути? Він запитав себе про це, але не хотів відповідати.

Роберто знайшов рушницю, меч та армійський ніж. Він служив колись: рушниця була такою, яку англійці називають *caliver*, з якої можна цілитися без рогатки. Він перевіряв, чи справний гачок, радше для того, щоб почуватися впевнено, ніж для того, щоб кулями розігнати навсібіч мишей, навіть запхнув за пояс ножа, хоча у боротьбі з мишами той навряд чи стане у пригоді.

¹ Чума, яку називають бубонною (лат.).

ЗМІСТ

1. «Дафна»	3
2. Про те, що трапилося у Монферраті	18
3. Звіринець світових чудес	31
4. Наочна фортифікація	38
5. Лабіринт Світу	43
6. Велике мистецтво Світла й Тіні	52
7. Слізна Павана	58
8. Кумедні правила тогочасної дотепності	64
9. Аристотелів далековид	71
10. Опрацьовані географія та гідрографія	81
11. Мистецтво розсудливості	89
12. Пристрасті душі	94
13. Мапа Країни Ніжності	104
14. Трактат про Науку воювати	108
15. Годинники (кілька осциляторів)	120
16. Бесіда про Порошок Потягу	125
17. Жадана Наука про Довготу	144
18. Нечувані дивини	161
19. Блискуча морська подорож	166
20. Гострий Мистецький Розум	186
21. Священна Теорія Землі	197
22. Жовтогаряча Голубка	220
23. Різноманітні хитромудрі механізми	228
24. Діалоги про найвеличніші системи	241
25. Дивовижна техніка	263
26. Театр Символів	276
27. Таємниці морських припливів та відпливів	289
28. Про джерела романів	295
29. Душа Ферранте	299
30. Про недугу кохання або любовну меланхолію	312
31. Настільна книга політиків	318
32. Сад Насолод	328
33. Підземні Світи	332
34. Монолог про множинність світів	341
35. Втіха для мореплавців	352
36. Людина на кону	362
37. Парадоксальні вправи про те, як міркують Камені	378
38. Про Природу та Розташування Пекла	389
39. Екстатичний Небесний Маршрут	399
40. Колофон	405